

Ήδη από την άηλην όχθη

ΜΙΑ ΜΕΡΑ πριν από χρόνια το ακατοίκητο νεοκλασικό απέναντι στο σπίτι που έμενα τότε άρπαξε φωτιά. Κάποιοι περίοικοι ισχυρίστηκαν ότι διέκριναν μια ύποπτη σκιά να τριγυρνά παραπατώντας μ' ένα κερί στο χέρι αλλά έτσι κι αλλιώς σε λίγο μια δειλή γλώσσα από σπίθες έγλειψε το υπέρθυρο και πυκνές τουλούπες καπνού έβγαιναν από τα παράθυρα του δευτέρου πατώματος. Όταν ακούστηκαν οι σειρήνες το ρημάδι είχε τυλιχτεί στις φλόγες και συγχρόνως με το πρώτο όχημα της Πυροσβεστικής κατέφθασε στο σπίτι μου ο Δημήτρης Αρμάος. Μέχρι να ξετυλιχτούν οι μάνικες για την κατάσβεση είχαμε εγκατασταθεί στον εξώστη για πλήρη θέα των επιχειρήσεων και συνοδεία ενός εύφλεκτου σκωτσέζικου υγρού αραιωμένου εκτάκτως με παγάκια πιάσαμε δουλειά. Δική μας αποστολή ήταν η αναζωπύρωση της πυρκαγιάς και μάλιστα σε ιδιαίτερα εκτεταμένο πεδίο αναφορών, η βραδιά λοιπόν προβλεπόταν κοπιώδης.

Ανάθεμά τες τις φωτιές! — σήκωσε το ποτήρι του ο Αρμάος και παρά την αναλαμπή της καταγγελίας η αποστροφή του ακούστηκε σαν πρόποση για τις διαβόητες φωτιές που στοιχειώνουν τη λογοτεχνία. Με τις πρώτες γουλιές, τακτικός άνθρωπος καθώς ήταν, προτού ρίξει στο παραγώνι τα μεγάλα κούτσουρα στοίβαξε για προσάναμμα μερικούς στίχους του Ρόμπερτ Φροστ από το *Φωτιά και Πάγος* και μόλις το πράμα φούντωσε σαλτάρισε στον Ντίκενς. Όπως όλοι οι βικτωριανοί τρελαινόταν με τις εξοχές αλλά δεν ήταν τυφλός, έβλεπε πως με τα φουγάρα της βιομηχανικής επανάστασης το γοτθικό στοιχείο που θέρειε ως τότε σε γκρεμούς και δαιμονικά κάστρα είχε μεταναστεύσει απογυμνωμένο από τα επιβλητικά του λοφία στην εξαθλίωση των λαϊκών συνοικιών, στους ζοφερούς οίκους των μητροπόλεων και, θυμήσου το Barnaby Rudge, δεν ησυχάζει πριν βάλει φωτιά στο Λονδίνο με μια χειρονομία τιμωρητικού εξαγνισμού. Ως προς τη διάθεση συγγενεύει με τον Τολστόι, έναν οπαδό του αγροτικού αναχωρητισμού και των ποιμενικών ειδυλλίων, μακρινό απόγονο της νοσταλγίας απολεσθέντων αρκαδικών παραδείσων που επιχαιρεί κρυφά με την πυρκαγιά της Μόσχας. Ο Ντοστογιέφσκι πάλι, για να καλύψει με προπέτασμα καπνού μερικούς φόνους ιδιωτικής σκοπιμότητας τους συνδέει υπογείως και εντελώς καταθρόνια με το μηδενιστικό πρόγραμμα των *Δαιμονισμένων* και βάζει φωτιά ο άθλιος σε μια ολόκληρη συνοικία!

Περασμένα μεσάνυχτα απέναντι στο νεοκλασικό η φωτιά είχε σβήσει και οι πυροσβέστες αποχώρησαν αλλά ο κίνδυνος από τίποτα κρυφές εστίες παραδοκούσε κι εμείς, επαγγελματίες των αναζωπυρώσεων, είχαμε βάρδια επιφυλακής, οπότε μεταφερθήκαμε στο άψε-σβήσε σε κοντινό μπαράκι κι αναθερμαίνοντας με φρέσκα ποτά τη γραμματολογική μας προοπτική συνεχίσαμε απρόσκοπτα πλέον την εποπτεία του φλεγόμενου λογοτεχνικού πεδίου. Αφού σκάλισε λιγάκι επιπόλαια τις στάχτες από την *Ψυχανάλυση της Φωτιάς* και κοντέψανε να καούν τα χέρια του ο Αρμάος, πιστός στη στρατηγική της τραυματικής επιδείνωσης, έκανε ένα άλμα από τον Γκαστόν Μπασελάρ στον Ρενέ Ζιράρ και βρέθηκε τυλιγμένος στις *Φλόγες της Ζηλοτυπίας*. Οι πυρκαγιές, υποστήριξε, αποτελούν μια υπερχειλίση της συνειδήσης, προέρχονται από την ανάφλεξη βαθιά αποσιωπημένων παθών, τα φρύγανα παλαιών αισθημάτων ανάβουν σε αρχοντικά και καλύβες, πράγμα που, με φόντο τον κοχλασμό των μεγάλων πόλεων, φαίνεται καλύτερα στις ιδιωτικές αποεφρώσεις. Πρωθιέρεια στον χορό της φωτιάς είναι πάντα μια τρελή που λαμπαδιάζει στην εκδίκηση ή στην απόγνωση της. Στη *Ρεβέκα* της Δάφνης ντυ Μωριέ είναι η μνησικάκη οικονόμος που κατακαίει το Μάντερλεϊ. Στην *Τζέην Έυρ* της Σαρλότ Μπροντέ η τρελή γυναίκα του Ρότσεστερ θα κάψει το Θόρνφιλντ και η επίσης τρελαμένη Αλεξάνδρα στο *Περί Ηρώων και Τάφων* του Ερνέστο Σάμπατο θα κάψει το Παρατηρητήριο που στέγαζε τα φοβερά της οράματα... Στο με-

Παναγιώτης Μητσομπόνος, *Δημήτρης Αρμάος - 1*

ταξύ διάφοροι φίλοι μαζεύονταν στο μπαράκι, η Κατερίνα, ο Γιώργος, η Ευαγγελία, ο Παναγιώτης, η Αλεξάνδρα, ο Σωτήρης, ο γιός του ο Κωνσταντίνος — και ο Αρμάος τους καλωσόριζε με το βροντερό του γέλιο: Ελάτε, παιδιά εν καμίνω! φώναζε και η συζήτηση, μια που καθένας έφερνε το δικό του κούτσουρο, άναψε και κόρωσε ως το ξημέρωμα.

Τέτοιος ήταν ο Δημήτρης Αρμάος και με τέτοια ζέση συνδάλιζε τα κάρβουνα της ζωής ως την πλήρη λογοτεχνική τους ανάφλεξη ή αντιστρόφως αξιοποιούσε έναν λογοτεχνικό σπινθήρα ως καύσιμο της τρέχουσας ζωής. Στο διήγημα του Παπαδιαμάντη *Βαρδιάνος στα Σπόρκα* ένας φύλακας βεβαιώνει ότι θα πιεί το último ποτήρι αλλά λίγο μετά κατεβάζει το contra ultimo που εξουδετερώνοντας το προηγούμενο εξασφαλίζει την επ' αόριστον συνέχεια της μέθης. Αυτό το τέχνασμα μετέφερε απόφιο ο Αρμάος στην παρέα για να παρατείνομε μέχρι πρωίας τα νυχτέρια μας είτε σε κανένα σπίτι είτε σολωμικά απαγγέλλοντας με την εξαισιώς καλλιεργημένη του φωνή, έξω στη νύχτα της ανάστασης που πέφτει στου ολόστρωτου πελάου μες στον καθρέφτη... Κάποτε πάλι που βρισκόμαστε στην πατρίδα του, όντας εμβριθέστατος επιμελητής εκδόσεων, περιέγραψε σε κάποιον κατάπληκτο περαστικό την Ιτέα ως... επίμετρο της Άμφισσας! Κρίμα που ο ίδιος με τόσα αγίνωτα ταξίδια βιάστηκε να συμψηφίσει το γινόμενο τους γράφοντας τόσο πρόωρα το ...επίνειο της δικής του ζωής!

Τώρα που απομακρύνεται στην αιωνιότητα για να σμίξει σαν ήρωας πλέον κι αυτός με τους αγαπημένους του ήρωες στο λογοτεχνικό πάνθεον, η κάθε του ελαφρά επίνευση στα γράμματα και στα πράγματα του κόσμου αποκτά άλλη βαρύτητα και τα καθιστά ομοούσια. Για άνθρωπο με το ανάστημα και τον διασκελισμό του η μεσοτοιχία ζωής και λογοτεχνίας δεν αποτελούσε εμπόδιο προς αποφυγήν αλλά πρόκληση για την υπέρβασή του. Συνήθως μ' έναν πήδο αλλά και κάποτε, στα ζόρικα, από το παραπόρτι των παράνομων εραστών, περνούσε από τη μία μεριά στην άλλη και ανάλογα με την περίπτωση, πότε με χαρακτηριστική άνεση και πότε εσπευσμένα σαν μυστικός αγγελιοφόρος, εκόμιζε με τη διαδικασία του επείγοντος τα κρυπτογραφημένα μηνύματα της ζωής προς τη λογοτεχνία και της λογοτεχνίας προς τη ζωή. Ο Αρμάος ήταν πεπεισμένος ότι η τέχνη οφείλει να είναι αληθοφανής ενώ η ζωή ούσα αληθινή δεν είχε τέτοια υποχρέωση. Ακόμα και αυτά όμως τα αναγνωρισμένα μεταξύ μυθολογίας και πραγματικότητας

όρια, χωρίς να τα καταργεί τα γονιμοποιούσε με την επιγαμία τους στην ενδιάμεση, μεταξύ δράσης και στοχασμού, περιοχή. Προσφεύγοντας στην αναλογικότητα των μορφών γεφύρων με μια χειρονομία τις πιο απρόσμενες καταστάσεις βίου και τέχνης επικαλούμενος τις εκλεκτικές τους συγγένειες. Με την ίδια μάλιστα ομιλούσα χειρονομία φαίνεται πως γεφύρωνε τη ζορισμένη σχέση του με τον κόσμο. Την ανυπομονησία του για μια δίκαιη κοινωνία και την απογοήτευσή του από την καθυστέρηση της ελευσεώς της, την ορμή του προς το μέλλον και τη θλίψη για τον κλειστό του ορίζοντα, τη λαχταρισμένη αγάπη του για τη ζωή και τον διαρκή καυγά που είχε μαζί της. Έτσι ο Αρμάος, τόσο ξέφρενα κοινωνικός στις εκτινάξεις του, ήταν ενίοτε, όταν τη σπλήνα του την κυβερνούσαν πικρά και σκοτεινά φεγγάρια, απρόσιτος και μονήρης σε παθολογικό βαθμό.

Κλεινόταν στη μνημειακή βιβλιοσπηλιά που είχε για γραφείο, μια φαινοειδική κρύπτη με αυθεντικά γοτθική ατμόσφαιρα, και δούλευε σκληρά, ακούραστα για ώρες ατελείωτες, μερόνυχτα ολόκληρα καμιά φορά, σκυμμένος πάνω στους κλασικούς της ελληνικής και της παγκόσμιας λογοτεχνίας από τον Όμηρο ως τον Παπαδιαμάντη και τον Σολωμό και από τον Δάντη ως τον Σαίξπηρ και τον Γκαίτε. Η καθ' όλα εμπρηστική συναλληλία του με παρόμοια αναστήματα και η ραγδαία του εξοικείωση με τις δρασκελιές τους διαμόρφωσαν το σφοδρό ήθος του γενναίου αναγνώστη, σφρηγιάτησαν τη στερεότητα του βουτηχτή και προσέδωσαν στο απόκρημνο ύφος τού συνολικού του έργου ευγενή αγωνιστικά χαρακτηριστικά. Πολεμώντας σαν ιππότης και στοιχίζοντας τον βαρύ του οπλισμό, τα μελετήματα και τις διατριβές, τα λεξικά και τα εγχειρίδιά του τα ερμηνευτικά σε παράταξη μάχης, ανοιγόταν καλπάζοντας στα ποικίλα πεδία των λογοτεχνικών του εξορμήσεων, πολιορκούσε επίμονα τα πιο δύσβατα θέματα και η ψυχή του δεν ειρήνευε αν δεν έφτανε σε νικηφόρο αποτέλεσμα. Ο γνωστικός του διαβήτη είχε τεράστιο άνοιγμα, μα η προκύπτουσα διάμετρος κατά τρόπο γοητευτικό και παράδοξο υπερέβαινε τον κύκλο της γιατί δεν υπαγορευόταν απλώς από τη διαφορότροπη φύση των δραστηριοτήτων του αλλά κυρίως από την ανήσυχη και ταραγμένη του διάθεση που συνεχώς τον προέτρεπε σε απροσδόκητα νέους αλματικούς συσχετισμούς. Απ' αυτή την πολυκύμαντη διαθεσιμότητα εκπορευόταν η συνδυαστική τριβή των εργασιών του ως φιλόλογου, επιμελητή εκδόσεων και ποιητή — ιδιότητες που ξεπερνούσε εξακολουθητικά και προς κάθε κατεύθυνση.

Τον όγκο και τη βαθύτητα της μόρφωσης του Αρμάου τα αντιλαμβάνονταν αμέσως και ο πιο άσχετος — αλλά το κρίσιμο ήταν η πνευματικότητά του, απτή και συνάμα διαφεύγουσα. Η αυστηρότητα πίσω από τη φαινομενική αταξία εύθυμων επιφωνημάτων, ο αποσπασματικός χαρακτήρας των εκρήξεών του και η τέλεια ορρηστική τους μορφή. Η ομιλία του με τον βόγγο μιας καταιγισμένης ύπαρξης να σκεπάζεται από την μπόρα. Η κίνησή του ανάμεσα σε χαρακίες, με τη σιγουριά ενός μάστορα και τις αιφνίδιες αστάθειες απειλούμενου χορευτή. Τα σκιρτήματα μιας επικείμενης κι αναπόδραστης πτώσης να αποκαλύπτουν στην πιο κρίσιμη στροφή τις μισές φιγούρες στην αμφίσημη ολοκληρία τους. Ο χορός στο φρύδι του γκρεμού με δίχτυ ασφαλείας ένα πλέγμα από μελετημένες αστάθειες. Οι ατέλειωτες συστροφές στον αέρα, οι άτακτες περιδινήσεις και τα πλάγια βήματα, όλες τέλος πάντων οι ολισθηρές μεταπτώσεις στις αναδιπλούμενες κλίμακες έξοχων και ετοιμόρροπων συσχετισμών στην πάλη του με κείνη τη λεπτή μεμβράνη που μονάχα αυτή όπως έλεγε τον χώριζε από την ευτυχία. Μακάρι να τη σκίσουμε για χάρη του Δημήτρη όσοι τον αγαπάμε.

Εμείς οι Νέοι Λουμπενίκοι

ΟΣΟ ΠΕΡΝΟΥΝ τα καλοκαίρια, βλέπεις: ένας παράξενος απόγονος του «σκυλάδικου» έχει επιβληθεί σε τεράστια μερίδα του κοινού γούστου. Οι λόγγοι και οι ραχούλες κάνουν «έκο», ενώ βαρβαρικά βιμπράτα σελαγίζουν ανά την επικράτεια. Σε λαοσουνάξεις με σκοπό τη μαζική «ψυχαγωγία», κάνει και παιανίζει η επί σκηνής μπάντα τίποτα λαϊκά «μιας εποχής», διόλου παράξενο, αν δεις να σηκώνεται κάνας «παράγοντας», κάνας μπεσαλής της αγοράς, κάνας κι απ' τους «επίσημους», για να υποδείξει στους οργανοπαίχτες: «Παίξετε και κανένα “παραδοσιακό”!» (κάτι δηλαδή το οποίο αόριστες μόνο αναμνήσεις της δημώδους μουσικής κρύβει κάπου μέσα στους ήχους που βγάζουν τα βυσματωμένα βιολιά και τα κλαρίνα πίσω απ' τα μικρόφωνα).

Και τι κέφι τρελό, όταν ο τραγουδιστής πια εξαπλώσει το ρεπερτόριό του, με άσματα όπου η ανοησία των στίχων αμιλλάται τη μονοτονία του ρυθμού! Τι λυγίσματα και τι τσακίσματα και τι κτύπος ποδών πάνω στη γη που την πατούμε και δεν εννοεί ν' ανοίξει όλοι μέσα της να μπούμε... Και καλά με το ρυθμό. Αλλά με τι στίχους συναρπαζόμαστε, βρε παιδιά;

«Πού να 'ναι τώρα η αγάπη μου, και λείπει όλη νύχτα απ' το κρεβάτι μου;» αναρωτιέται ο ποιητής σε κορυφαίο δείγμα του εν λόγω ρεπερτορίου που οιστρηλατεί μέχρι παραλύσεως τους χαροκόπους μας. Το πρόσωπο που ομιλεί κατέχει δικαιωματικά θέση στο πλευρό «του Ηφαιστού, του Αγαμέμνονος, του Μενελάου, του Βελισαρίου, του Ερρίκου Δ'» και του Ευαγγέλου Χαλδούπη βεβαίως, στην περίφημη πινακοθήκη κερρατάδων που σχηματίζει ο Εμμανουήλ Ροΐδης, πλην όμως Έλληνες και Ελληνίδες κάθε ηλικίας φρενήρεις μετά το τρίτο ποτηράκι (δε θέλουν πολλά) ταυτίζονται πάνω στην πίστα με το χαρίεν του soliloquium. Αλλά

Παναγιώτης Μπισσομπόνος, Δημήτρης Αρμάος - 2

ας μη μένουμε σε ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα: τη βλακεία ή την έλλειψη στοργής του ομιλούντος για την «αγάπη του» δεν την αντιλαμβάνεται κανείς; «Όλη νύχτα», τί κάνει αυτός στο «κρεβάτι του»; (Οι εικασίες σ' εσάς.)

Μα δεν είναι βλαξ: το «γύρισμα» που ακολουθεί αποκαλύπτει τη διορατικότητά του. «Προαισθάνομαι πως μ' απατά και με προδομένα χείλη με φιλά». «Προαισθάνεται»: δεν διαισθάνεται, αν και «η υπόθεση τρέ-

χει». (Η παραλλαγή «Το αισθάνομαι» απορρίπτεται από το κοινό...) Και τον φιλά «με προδομένα χείλη»: όχι με «προδοτικά». Όμως, η υποψία θεμελιώνεται στη συνείδηση του λυρικού υποκειμένου, κι έτσι στη συνέχεια εκφέρει μετά βεβαιότητας το ερώτημα: «Ποιον σφιχταγκαλιάζει μες στα χέρια της, και βάζει στην καρδιά μου τα μαχαίρια της;» Προσοχή: δεν τον αγκαλιάζει «με τα χέρια της», αλλά «μες στα χέρια της». Πώς ακριβώς εικονοποιεί τη διατύπωση ο χορευτής ή η χορεύτρια δεν εννοώ. Αφήνω δε στη φαντασία σας την τελική παράσταση της καρδιάς ως «σερβάντας», συρταριού ή απλής μαχαιροθήκης...

«Μα τι λες τώρα;» θα μου αντιτείνει ο που «ξέρει από ζωή»: «Όταν σε ξεσηκώνει ο ρυθμός, μικρό ρόλο παίζουν τα λόγια!» Σωστά: οι παλιοί δεν ξέρανε να κάνουνε οικονομία στους καλούς στίχους, άπαξ κι είχαν εξασφαλίσει τη μουσική που συγκινούσε το λαό γύρω τους...

Το δείγμα που ακροθιγώς ψηλαφίσαμε δεν είναι μεμονωμένο. Έχει σημασία όμως να σταθούμε στο λιοντάρι που είδαμε το νύχι του. Και να παρατηρήσουμε ότι την προλεταριοποίηση της μεσαίας τάξης (με την ευρεία και ουσιώδη της έννοια) που υλοποιεί και οικονομικά η Πολιτεία υπό τις επιταγές του ΔΝΤ εμείς την έχουμε εμπεδώσει προκαταβολικά σε επίπεδο επικοινωνιακού. Και παραπέρα: γίναμε μόνοι μας κουρελοπρολετάριοι, πριν μας στερήσουν το υστέρημα ή μας «τσούξει» το «παντεσπάνι» που χάνουμε (ανάλογα ο καθείς). Χωριάτες χωρίς ηθογραφία, κατά κάποιον τρόπο. Επαίτες της κακογουστίας. Μήτε η «πατρίδα» Ανατολή, υποθέτω, δεν θα μπορεί να υποφέρει αυτό που μας «ψυχαγωγεί» εδώ κάτω.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΡΜΑΟΣ

Εκτός από εξάιρετος ποιητής, φιλόλογος, επιμελητής εκδόσεων και δάσκαλος, ο φίλος μου ο Δημήτρης ήταν και οξυδερκής παρατηρητής και σχολιαστής της καθημερινότητας. Το κείμενο που αναδημοσιεύεται εδώ, χαρακτηριστικό για τον συνδυασμό χιούμορ και αναλυτικής διάθεσης, είχε δημοσιευθεί προ ετών στον *Δρόμο της Αριστεράς*.

Γ.Κ.

Η φωνή

ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ του 1979 μετακόμισα οριστικά στην Αθήνα. Μην φανταστείτε, ελάχιστες αποσκευές, μισά πάνω απ' το κεφάλι και καραβιές όνειρα γεμάτος. Το πρώτο βράδυ, στον πέμπτο όροφο μιας γκαρσονιέρας στην Ερεσσού, στα Εξάρχεια, κοιτούσα τους άδειους τοίχους κι ένιωθα την ακαταμάχητη έλξη της νύχτας να με ώθει στους δρόμους. Δεν είχα ακόμα φίλους, στέκια και προσανατολισμό κι όλη αυτή η συνθήκη με γέμιζε μ' ένα αίσθημα ανακούφισης. Όσπου, αίφνης, ακούστηκε μια φωνή να αντηχεί στο άδειο διαμέρισμα. Να ήταν της φαντασίας μου; Κράτησα την ανάσα μου, μην την τρομάξω και την διώξω. Ήταν μια φωνή τόσο οικεία, σαν τραγούδι! Δεν έπεσα έξω. Τραγούδι ήταν. Το πιο όμορφο τραγούδι που άκουσα ποτέ...

Η φωνή είχε πάθος και έκφραση - σαν πρώτη φορά να άκου-

γα μίαν αλήθεια που με γέμιζε. Κοίταξα γύρω μου αμήχανα λες κι έψαχνα κάποιον γνώριμο από παλιά. Ήμουν νέος, όμως, για παλιές γνωριμίες και μαγνητισμένος, με όλες μου τις αισθήσεις σε εγρήγορση, σαν να καταγινόμουν με ένα αγαπημένο άθλημα, προσπαθούσα να εντοπίσω τη φωνή, για την ακρίβεια τη μελωδία που απόπνεε. Ένωθα σαν να βρισκόμουν μπροστά σε μίαν ευκαιρία που από μένα πια εξαρτιόταν αν θα την άρπαζα ή αν θα χάνονταν. Σαν υπνωτισμένος γλίστρησα στη μικρή κουζίνα, άνοιξα το παραθυράκι του φωταγωγού - κι έλαμψε ο κόσμος μου. Η φωνή απήγγελλε στίχους του Σολωμού. Μαγεμένα λόγια ανέβαιναν μ' έναν σοφό ρυθμό από τον βρόμικο φωταγωγό. Η απαγγελία συνεχίστηκε. Στην πραγματικότητα δεν σταμάτησε ποτέ, ούτε καν την αποφράδα ημέρα που χάθηκε

από τις ζωές μας ο Δημήτρης Αρμάος. Η φωνή του ηχεί συνέχεια μέσα μου σαν ένα φτερούγισμα διακριτικό - σαν εκείνα που κάποιες στιγμές μάς κάνουν πουλιά και πετάμε.

Έτσι γνωρίστηκα με τον Δημήτρη. Ένα βράδυ, σ' ένα άδειο διαμέρισμα, εγώ ευτυχής ακροατής στον πάνω όροφο, συντροφιά με την απαγγελία του, κι εκείνος στον κάτω, συντροφιά με τους αιώνιους στίχους του -απαγγέλλοντας. Έκτοτε, η ζωή μας γέμιζε με ξενύχτια, τσιγάρα, ποτά, γέλια ασταμάτητα - όσο αντέξαμε, όσο γινόταν να αντέξουμε τη φιλία και τις ατέλειωτες κουβέντες που ξεθώριαζαν κάθε φορά με το πρώτο φως του ήλιου, καθώς ξενυχτούσαμε να χορτάσουμε τη ζωή και τα μυστήριά της.

ΞΕΝΟΦΩΝ ΜΠΡΟΥΝΤΖΑΚΗΣ

Το επίμετρο της Άμφισσας

1

ΤΟ ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ του 2014, ο Δημήτρης Αρμάος είχε επαναφέρει για πολλοστή φορά την πρότασή του ν' αρχίσουμε να εκδίδουμε μεταφρασμένη σε τερτσίνα κι ενδεκασύλλαβο και σχολιασμένη τη *Θεία Κωμωδία*. Εννοούσε: να εκδίδουμε ξεχωριστά κάθε Άσμα μόλις ολοκληρώνεται η μετάφραση, από το 1ο της *Κόλασης* ως το 33ο του *Παραδείσου*, μαζί με τα πλήρη, ει δυνατόν, σχόλια και «τα λίγα αναγκαία» για την κατανόηση του εκάστοτε Άσματος δοκίμια (αυτήν τη δουλειά, του σχολιαστή και υπομνηματιστή, επεφύλασσε στον εαυτό του σεμνότατα: και ήταν γνώστης -και- του Δάντη στ' αλήθεια απάράμιλλος) να εκδοθούν δηλαδή 100 τόμοι, των 160 σελίδων κατ' ελάχιστον έκαστος... Για πολλοστή φορά λοιπόν είχε επαναφέρει την πρόταση και για πολλοστή φορά την είχα απορρίψει, γιατί «πόσα χρόνια θα μας πάρει, ρε Δημήτρη; πόσα είναι τα *λίγα αναγκαία* δοκίμια;» - μολονότι, βέβαια, ήξερα πως οι απειρισμοί που εμφάνιζαν παγίως τα σχέδιά του ήταν η μόνη μορφή που μπορούσε να δώσει ο Δημήτρης στην τρομακτική ερμηδιά γύρω αν μας αφήσει ξαφνικά, μες στο πλήθος, από το χέρι η μάνα μας, στην τρομακτική απόσταση που πρέπει να διανύσουμε: ήξερα δηλαδή πως δεν αστειευόταν κατά βάθος καθόλου (αν και μιλούσαμε πάντα μεταξύ αστέρου και σοβαρού), αφού άλλωστε ήταν κι ο μόνος που είχε δικαίωμα να κάνει τέτοια σχέδια και να τα εννοεί, όπως ξέρουν όλοι όσοι έχουν δει την επ' άπειρον ημιτελή διατριβή του *Καρδιά ξεριζωμένη - Το μοτίβο της καρδιοφαγίας στον Μεσαίωνα*: έναν τόμο εννιακοσίων και βάλε σελίδων που τείνει να εξαντλήσει το θέμα - μήπως και κάποιος καταλάβει γιατί το διάλεξε ο Δημήτρης, τι θέλει σ' αυτή τη γλώσσα να πει... «- Πόσα χρόνια θα μας πάρει, ρε Δημήτρη; - Ας πάρει και δέκα!»... Τώρα μου φαίνεται πως κάποιος που τον μισοθυμώμουν ανέκαθεν καθόταν στο βάθος του καφενείου όπου τα κουβεντιάσαμε αυτά και μας χλεύαζε: ποια χρόνια; κάτι μήνες έχετε πια...

Όταν απέρριψα και πάλι την πρόταση για τον Δάντη, ο Δημήτρης μου έστειλε σε link το "Βαράτε, βιολιτζήδες": «ας είναι καλά το γινάτι σου, δεν σου θυμώνω εγώ»...

2

Λίγες μέρες μετά τον θάνατο του Δημήτρη (31 Μαΐου 2015), ο Σταμάτης Μαυροειδής μου ζήτησε να γράψω δυο λόγια: έγγραφα, υπό τον τίτλο "Η βολίδα του κακού", το εξής (επανορθώνω εδώ κάποιες διαλείψεις της μνήμης):

Ένα βράδυ του 2008, περασμένα, πολύ περασμένα μεσάνυχτα, ο Δημήτρης, η Λουίζα, η Κατερίνα, ο Ηρακλής κι εγώ αποφασίζουμε να προεκτείνουμε την ολονυχτία σε άλλο μπαρ, εκτός Εξαρχείων! Ζητάω να κάνει η Κατερίνα που οδηγούσε στάση κάτω απ' το σπίτι στην Αποκαύκων που έμενα, ανεβαίνω και ρίχνω στην τσάντα Παπατσώνη. Στο άθλιο μπαρ ορθίων που βρεθήκαμε, στη Μαβίλη, γινόταν χαμός. Φέρνω, μες στον ορμαγδό, την κουβέντα στον Παπατσώνη ξέροντας πόσο τον αγαπάει ο Αρμάος - και αναμένω την αντίδραση: στίχους που θυμάται από το "Τα εις εμαυτόν" και «ρε γαμώτο, γιατί να μην το έχουμε να το διαβάσουμε τώρα;». Οπότε ανασύρω το βιβλίο, του το δίνω κι ανάβουμε γύρω του αναπήρες σαν σε παρωδία συναυλίας. Αυτά θα ήσαν γραφικότητες, μπορεί και πόζα - αν δεν επρόκειτο για τον Αρμάο, που μιλούσε τη γλώσσα τής βαθιάς, παθιασμένης γνώσης και της αγάπης για τα ποιήματα, εκείνης που αν δεν την έχεις καταντάς χαλκός ημών και κύμβαλον αλαλάζον, και που ποτέ καμιά πόζα δεν τον άγγιξε καν. Κι έτσι - ενώ γύρω μας κοιτάνε άναυδοι, ο Δημήτρης, ο ντυμέ-

νος δημόσιος υπάλληλος, ο πράος, φιλικός, διαλλακτικός κι ως το μεδούλι αντισυμβατικός, αρχίζει να διαβάσει με τη χαρακτηριστική, θερμή, απλόχωρη φωνή του:

*Ταγαπημένα, τα ορθάνοιχτα χρόνια της ζωής μου,
που τα σφάλισαν στην άπνοια και την καταχνιά -
ό,τι με στέρησαν, πού να τα ξαναβρώ;
Προσπάθησα με τις αφάιρεςες ν' αναπληρώσω
αρμύρες, άστρα, δέντρα, πολίτειες;
ήρθε και με συντρόφεψε η μελέτη;
σκληρή κι αυτή, μου φώτισε το τί έχω χάσει [...]
Προσπάθειες μάταιες, φτωχικές: πώς θ' αναπλήρωνεν
ο θάνατος τη ζωή, κ' οι ξεραίλες
πλούσια χλωρίδα των καλών καιρών;
Μην οι νεκροί αναστήσουνται κ' ανιέσουσι σε; [...]
Κλείστηκα και μονώθηκα με την αγάπη -
τη βαθύρριζη αγάπη, την πολύ πιστή -
κι ήταν πηγάδι αστέρευτο η ευφροσύνη,
μ' έγνοιες, με μέριμνες και με στοργές,
σύνεργα που γεμίζανε τους αδειασμένους
κι αμελημένους χώρους μιάς άθλιας ψυχής [...]
Άλλα ήρθαν και τα κόψανε τα νήματα!
Μου στρέβλωσαν την αρμονία και της αγάπης!
Ούτε αυτήν δεν μου αφήκαν: μάταιες οι έγνοιες
κούφιας οι μακρόσυρτες προσευχές!
Και τάχα τώρα ποια πλέον προσμονή
ή ποια στροφή θα μου αποδώση, ό,τι αφαιρέθη;
Και το άδικο τόσο μεγάλο
θαν το αστερώση,
για να το βλέπουν οι μελλούμενοι στις νύχτες τους
και ν' ανακράζουν:
Βλέπεις τούτα τ' άστρα,
μόλις θεατά, με τα στριμμένα σχήματα;
Είναι η σφραγίδα της δυστυχίας κάποιου Παπατσώνη,
που τόσο υπόφερε, τότε που μάχονταν όλοι οι ανθρώποι,
χρόνια κλεισμένος στον περίβολο της μάντρας του,
χτυπημένος από βολίδα του κακού...*

Ο Ξενοφών γνώρισε τον Δημήτρη το '79, ακούγοντάς τον από τον φωταγωγό ν' απαγγέλλει μόνος του Σολωμό. Τώρα που τον χτύπησε η βολίδα του κακού, επιμένω να τον ακούω ν' απαγγέλλει. Τα άλλα, τα πολλά που αξίζουν στον παιδαγωγό, τον επιμελητή κειμένων, τον ποιητή, θα τα πούμε αργότερα.

Νά λοιπόν σε τι χρησιμεύει η ποίηση! Ελπίζοντας, όπως στο Καθαρήριο οι σκιές, πως δουλεύει για λογαριασμό μας ο χρόνος ή, πάλι, ξορκίζοντας όσα κυοφορεί, δανειζόμαστε λόγια απ' το μέλλον μας... Γιατί, βέβαια, όταν τα έγγραφα αυτά δεν είχα ακόμη δικά μου λόγια, αφού τίποτα απ' όσα δίνει στα λόγια μας νόημα δεν είχα ακόμη συμβεί. «Τον αγαπημένο μας κ.λπ. κηδεύομεν σήμερα κ.λπ.» το κρεμάσαμε στην *υπό του Κυρίου καταραθείσα και μαρανθείσα* μουριά της Καλλιδρομίου, έξω από το «Παρασκήνιο» - αλλά δεν διάβασα *στ' αλήθεια* τι έγγραφε: στην κηδεία έβγαλαν λόγους - αλλά δεν άκουσα *στ' αλήθεια* τι έλεγαν: και στις παρέες ή στο τηλέφωνο τό 'λεγα όπως σκιστάρεις μηχανικά στο μπλοκάκι ενώ μιλάς... Η πρώτη κατακρήμνιση μέσα μου, η πρώτη κίνηση ώστε κάποτε να παραδεχτώ πως ο Δημήτρης Αρμάος, ο φίλος μου, πέθανε, έγινε όταν καταπιάστηκα να διορθώσω, λίγους μήνες αργότερα, πριν δώσω το τυπωθίτω, ένα βιβλίο με κείμενα περί dolce stil pono, *Commedia* κ.λπ.: να αποκαταστήσω βαρείες, περισπωμένες, δοτικές - σ' ένα βιβλίο περί Καβαλκάντι και Δάντη...

3

Ακούγεται γελοίο, το ξέρω - και μοιάζει κι ολότελα άδικο. Το δυσαναπλήρωτο κενό που αντικρίζουμε όταν χάνεται ένας σύγκριτος φιλόλογος κι επιμελητής εκδόσεων, ένας ποιητής, πολλώ μάλλον, δεν αρκεί για να φτάσει η ειδηση; Ναι, ασφαλώς - αν το ζήτημα ήταν να πλέξω το αρμόζον δημόσιο εγκώμιο... Και τότε θα προσπαθούσα να δείξω πώς συναιρούνται αυτά στη σπουδαιότερη απ' όλες δουλειά - του δασκάλου... Βρέθηκα, όντως, μια-δυο φορές στην τάξη του Αρμάου, είδα τα πρόσωπα των μαθητών του, τη σχέση του μαζί τους - και με τους συναδέλφους του: η φλογερή, άνευ όρων αγάπη που ενέπνεε για τη λογοτεχνία (η γενιά τού πατέρα μου θα έλεγε: «για τα γράμματα») του επιστρεφόταν ως αγάπη γι' αυτόν τον ίδιο κι ευγνωμοσύνη. Είναι σπουδαίο και κρίσιμο να έχεις καλλιεργήσει ανθρώπους - κι αυτό ο Δημήτρης το έκανε προσφέροντας από τη δική του καλλιέργεια, σαν να μοιραζόταν ένα αγαθό με κόπο κερδισμένο κι εντούτοις αυτονοήτως κοινό, και το έκανε με πάθος μαζί και πραότητα: εξού και αυτός ο φανατικός, ο μονομανής, δεν είχε ποτέ ούτε έναν εχθρό: δεν ξέρω πώς αλλιώς θα μπορούσα να φανταστώ μετασχηματισμένον τον τύπο τού ουμανιστή - ν' αντιστέκεται στη γενικευμένη λήθη...

Αυτά κι άλλα πολλά θα συνύφαινα στο αρμόζον δημόσιο εγκώμιο - κι από ένα σημείο και πέρα θα τά 'χανα, όπως για χρόνια συνέβαινε όταν τύχαινε κι έπεφτα σε παλιό μαθητή τού πατέρα μου και άκουγα δεδόντως σιωπηλός να του πλέκει το εγκώμιο, έναν σύντομο επικηδέιο δηλαδή, «ως μαθηματικού, ως εκπαιδευτικού, ως ανθρώπου» - αν και ο εγκωμιαζόμενος ήταν εντελώς uncorrect κι άναβε τσιγάρο στην τάξη απ' ό,τι μου λένε... Τα έχανα, πράγματι: γιατί δεν ήξερα ακόμα *στ' αλήθεια* για ποιο πράγμα μιλάμε, ποιο «λείψανον του ιερού αγώνος» κλαίμε σαν τον Κονδυλάκη κι εμείς... Το ότι πέθανε ο πατέρας μου το παραδέχτηκα *ολόκληρο, δίχως υπόλοιπο*, χρόνια αργότερα, καλοκαίρι, στις μόνες διακοπές που ήταν λογικό να είναι - αφού ήσαν ο Ξενοφών και ο Ηρακλής - και δεν ήταν, για κάποιο λόγο, ο Δημήτρης, όταν πήγα στο περίπτερο, δεν είχα Καρέλια Αγρινίου, κι αγόρασα τα τσιγάρα τού πατέρα μου, Άσσο φίλτρο μαλακό, δεν ξέρω γιατί: ίσως γιατί η *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* μοίραζε Λέμμου Κώσιον - που τον διάβαζε μετά μανίας... Ξαφνικά - δεν παιζόταν καμιά παράταση πια...

Στην περίπτωση του Δημήτρη, διαθέτω μηχανισμό εκλογίκευσης, βέβαια: Το πολυτονικό, η πιο προφανής εμμονή του, για την οποία μονίμως αστειευόμασταν, ήταν η γλώσσα που μιλούσε, απλούστατα: η ιδιάζουσα διάλεκτος μιας λησμονημένης τώρα πλέον πόλεως, της οποίας υπήρξε άλλωστε ο κατεξοχήν νοσταλγός. Ίσως όμως και πάλι να μην το διατυπώνω σωστά: ίσως το πολυτονικό ήταν, ακόμη βαθύτερα, ο *γραφικός χαρακτήρας του*: και το παθιασμένο κείμενο που έγραφε μ' αυτόν τον γραφικό χαρακτήρα σ' όλη του τη ζωή ήταν μια διακήρυξη πίστης στη *Μνημοσύνη*: το πάθος του γι' αυτήν επιμέριζε στα άψογα σχεδιασμένα και τυπωμένα βιβλία: στη σχολαστική μέχρι τελικής πτώσεως φιλολογική εργασία: στα σχολικά εγχειρίδια που παρήγαγε (και τα συνόδευσε με μια ψευδώνυμη μελέτη για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας: ψευδώνυμη, μεν, αλλά με το ψευδώνυμο να παραπέμπει στους Αλεξανδρινούς λόγιους, στην περιώνυμη βιβλιοθήκη τους δηλαδή) - και το ίδιο πάθος σφραγίζει την ποίησή του εντέλει, όπου το βάρος μιας απέραντης φιλολογικής μνήμης, το βάρος τής πλήρους ταπεινότητας αγάπης για τα ποιήματα, το βάρος της γνώσης κάθε πιθανής τεχνικής συγκροτούν μια μέθοδο αντιρρόπησης - των *βίαιων εντυπώσεων* στις οποίες ήταν εκτεινόμενος μονίμως... Όμως θα πρέπει να διαβάσουμε τη λέξη «εντυπώσεις» σωστά, αδιαχώριστη δηλαδή απ' τη βία της: δεν πρόκειται για κάποια σπονδή στον ιμπερσιονισμό, πρέπει μάλλον να φανταστεί κανείς ένα παλιό πιεστήριο - ή μιαν αίθουσα

— ΥΠΟΤΥΠΩΣΕΙΣ —

βασανιστηρίων, το ίδιο κάνει... Εξού και ο Δημήτρης επέμενε (στην αυλή τού Χαρμάνη, ολόκληρο απόγευμα) ο τίτλος των ώς τότε Απάντων του - *Βίαιες εντυπώσεις*, ύψιλον/βιβλία, 2006- να είναι τυπωμένος ανάγλυφα, σαν να εντυπώθηκε στο σκληρό χαρτί... Δείτε τό - πώς θα το έλεγε ο πατέρας μου; να: το *ολοκλήρωμα*: δείτε πώς το βιβλίο, το υλικό αντικείμενο εννοώ, αναδέχεται στην επιφάνειά του, στην αδρή, προφανή υλικότητά του τα βάρη του - σαν να συλλαμβάνεις με την αφή σου το νόημα. Αλλά αυτό ακριβώς είναι η ποίηση - «πραγματοποιημένη» θα έλεγε ο Άγρας... Και νά γιατί για τον Αρμάο η ανάγνωση, που έμελλε να οδηγήσει πέντε οργίες τού βάθους, άρχιζε πάντοτε μ' ένα επεισόδιο της αφής: άνοιγε εντελώς το βιβλίο και περνούσε με δύναμη την παλάμη πάνω στο ανοιχτό δισέλιδο...

Αν λοιπόν πρέπει να λογιζεται ποιητής, είναι πρωτίστως επειδή είχε πλήρη επίγνωση του *συνεχούς* που ενεργοποίησε η πρώτη κατακρήμνιση μέσα μου - και που, αν εκτελέσουμε όλους τους αναγκαίους μετασχηματισμούς, είναι (σκέπτομαι τώρα, κατόπιν εορτής δηλαδή) η βαθιά δομή της *Θείας Κωμωδίας*.

Ναι, τώρα ξέρω πως η έμμομη ιδέα του να εκδοθεί ο Δάντης, προπάντων ο Δάντης - που θέλησε και πέτυχε να μεταχειριστεί τις σκιές σαν κάτι στερεό, υλικό (*trattando l' ombre come cosa saldi*), που ξεκίνησε ν' αντιγράφει από το βιβλίο της μνήμης του και κατέληξε να δει τα σκόρπια φύλλα ολόκληρης της πλάσης δεμένα με την αγάπη σ' έναν τόμο (*legato con amore in un volume / ciò che per l' universo si squaderna*), η επιμονή του να εκδοθεί *σωστά, με τα όλα του*, ένα έργο που τείνει να ανασυστήσει σε κάθε επίπεδο το συνεχές της μνήμης, το συνεχές ζωντανών-και-νεκρών που είναι το υφάδι της ζωής καθενός μας, οφειλόταν στο ότι είχε δει αυτό το συνεχές - κι είχε νιώσει τον ίλιγγο που ένιωθα όταν κοιτούσα το οπισθόφυλλο στα Κλασικά Εικονογραφημένα: το παιδάκι που κουβάλαγε ένα τεράστιο βιβλίο, στο εξώφυλλο του οποίου έβλεπε ένα παιδάκι να κουβαλά ένα τεράστιο βιβλίο, στο εξώφυλλο του οποίου... - επί άπειρον! Αυτό το βιβλίο ήθελε να εκδώσει εντέλει ο Δημήτρης.

4

Όλες οι παρέες ανακαλούν και ανακυκλώνουν χαρακτηριστικά στιγμιότυπα που συνδυάζονται σ' ένα δακτυλικό αποτύπωμα και διηγηθήκαμε, πράγματι, ο ένας στον άλλον συχνά πώς κάποιο βράδυ ο Δημήτρης εξήγησε ότι «η Ιτέα είναι το επίμετρο της Άμφισσας» (της πατρίδας του). Όταν ο Ηρακλής διηγείται την ιστορία, επεξηγεί πάντα: «Καταλαβαίνεις, όχι το επίνειο· το *επίμετρο!*...» «Καταλαβαίνεις, μικρή μου, καταλαβαίνεις;»

Τώρα περπατάω στην Καλλιδρομίου, τη νύχτα αργά όπως περπατούσαμε πάντα, και μου φαίνεται πως είμαστε μια μονοκοντυλιά ο-δρόμος-κι-εμείς και περνάει κάθε τόσο η γομολάστιχα: Χρήστος Βακαλόπουλος, Νίκος Μπαλής, Ηλίας Λάγιος, Γιάννης Βαρβέρης, Κωστής Παπαγιώργης... Και δεν μπορώ να ξανασύρω τη γραμμή - ό,τι σβήστηκε σβήστηκε, όποιον πίκρανα πίκρανα... Και η γομολάστιχα σβήνει σύριζα πια: Δημήτρης Αρμάος...

Γιατί το συνεχές μπορεί και να είναι το ράγισμα στο πιάτο που είδε ο Φιτζέραλντ· και μπορεί τη μορφή που πρέπει να πάρει ο θρήνος για να μην ψευτίσουμε τίποτα να την είδα πολύ παλιά: στους καταλόγους με ονόματα που εκόμιζαν οι γριές - και εκφωνούνταν *δίχως επώνυμο* στα μνημόσυνα... Γεωργίου, Δημητρίου, Σοφίας, Γεωργίου, Ιωάννας, Μαρίας, Δημητρίου, Σοφίας... Ο Θεός γνώριζε βέβαια σε ποιον Δημήτριο, σε ποιον Γεώργιο, σε ποια Σοφία αναφέρεται ο ιερέας κάθε φορά... Δεν ξέρω γιατί ήταν τόσο σπαρακτικό όλο αυτό· ήταν ίσως το αποτύπωμα που αφήνει η ματαιότητα για την οποία μιλά ο Δαμασκηνός στα *κατεξοχήν* ποιήματα - και που δεν είναι ευκρινές στο μαλλιοτράβηγμα, στους γόους, στον κοπετό, αφού εκεί το αποτύπωμα το γεμίζει την ίδια στιγμή επίμονα και ερήμην μας η ζωή, όπως γεμίζει αμέσως το νερό τα ίχνη κάποιου που βαδίζει στην άμμο...

Μια συνάντηση

Και βλέπω -ας το ξανάβλεπα!- ένα φως πάνω απ' το πέλαγο να φτάνει γρήγορα τόσο που δεν το πιάνει κανενός πουλιού το πέταγμα. Κι όσο το βλέμμα πήρα, τον δάσκαλό μου να ρωτήσω, μεγάλωσε, έφεγγε πιο δυνατά.

Και φάνηκε σε κάθε του πλευρό κάτι λευκό - κι άλλο λευκό από κάτω έβλεπα να προβαίνει λίγο-λίγο.

Σώπαινε ο δάσκαλός μου ώσπου το πρώτο λευκό ήταν φτερούγες ολοφάνερα· μα όταν καθαρά είδε τον πιλότο,

«Πέσε, πέσε», μου φώναξε, «στα γόνατα, πλέξε τα χέρια σου! Άγγελος Κυρίου! Τέτοιους μαντάτορες θα βλέπεις πια.

Κουπιά, πανιά, τα σύνεργα του ανθρώπου, δες, τ' αψηφά - κι από ακτή απόμακρη σ' αυτήν εδώ τον φέρνουν τα φτερά του.

Δες τις φτερούγες που έχουν υψωθεί, άφθαρτες, πώς σαλεύουν στον αέρα! Ποιο φτέρωμα φθαρτό να συγκριθεί;

Το θείο πουλί πλησίαζε ολοένα, όλο και πιο λαμπρό, τόσο που έκλεισα τα μάτια ανήμπορος και τα χαμήλωσα.

Κι έφερε στην ακτή τόσο απαλά σκάφος τόσο ανάλαφρο, που εντός τους τίποτα δεν δεχτήκαν τα νερά.

Στην πρύμνη ο πιλότος τ' ουρανού, μια ευλογία ολόκληρος, στεκόταν· «Εν εξόδω Ισραήλ εξ Αιγύπτου»

από μυριάδες πνεύματα ακουγόταν: το πλήρωμα έψελνε με μια φωνή και ως το τέλος ο ψαλμός ψελνόταν.

Με το σημείο του σταυρού ευλογεί τότε - και βγαίνουν όλοι στο ακρογιάλι και φεύγει όσο γρήγορα είχε έρθει.

Ξένο το πλήθος που έμεινε εκεί έμοιαζε και κοιτούσαν όλοι όπως κοιτούν αυτοί που πρωτοβλέπουν κάτι.

Από παντού σαΐτευε ο ήλιος τη μέρα, κι απ' τη μέση του ουρανού σαΐτεμένος έφευγε ο Αιγόκερως· κι αυτοί υψώσανε τα πρόσωπά τους σ' εμάς κι είπαν: «Γνωρίζετε το δρόμο που ως την κορφή πηγαίνει του βουνού;».

Κι είπε ο Βιργίλιος: «Ίσως τον τόπο λέτε πως ξέρουμε· όμως κι εμείς προσκυνητές είμαστε εδώ· από άλλο ήρθαμε δρόμο - κι είναι έτσι τραχύς και δύσβατος που τώρα η ανάβαση θα μοιάζει με παιγνίδι αναψυχής».

Τότε οι ψυχές, που μόλις είχαν νιώσει

απ' την ανάσα μου πως ζούσα ακόμη, χλόμιασαν έκπληκτες· κι όπως κυκλώνει πλήθος τον κήρυκα, όταν σιμώνει

με κλάδο ελιάς, ν' ακούσουνε τα νέα κι αδιάντροπα ένας τον άλλο σπρώχνει, τούτες οι τυχερές ψυχές σ' εμένα

στρέψαν το βλέμμα λες κι είχαν ξεχάσει ποιαν πάνε να κερδίσουν ομορφιά.

Κι είδα που ορμούσε να με αγκαλιάσει κάποια - κι η τόση αγάπη με ωθεί παρόμοια κι εγώ να κάνω κίνηση.

Αχ άδειες σκιές, απόμεινε η μορφή! Τρεις φορές πίσω του τα χέρια δένω, στο στήθος τρεις φορές τα έχω δεχτεί.

Κι άναυδος τόσο φάνηκε να μένω που η σκιά χαμογελά και πίσω κάνει και πάλι εγώ κοντά πηγαίνω.

Γλυκά με πρόσταξε να σταματήσω· τότε τον αναγνώρισα· και ζήτησα για λίγο να σταθεί να του μιλήσω.

Κι είπε: «Μες στο θνητό κορμί σ' αγάπησα κι απαλλαγμένος σ' αγαπάω το ίδιο και στάθηκα· μα εδώ τι ζητάς τώρα;».

«Καζέλλα μου», του λέω, «για να γυρίσω εκεί που ήμουν κάνω το ταξίδι· μα εσύ πώς κι έχασες τόσο καιρό;»

«Κανείς», μου λέει, «δεν μ' έχει αδικήσει· αυτός που όποιον κι όταν θέλει παίρνει πολλές φορές μου αρνήθηκε - κι η κρίση που έκανε ήταν όπως πάντα δίκαιη.

Μα όποιον το ζητάει, τρεις μήνες τώρα, στη βάρκα του τονδέχεται εν ειρήνη.

Κι εγώ στην όχθη τα νερά κοιτούσα του Τίβερη να γίνονται αλμυρά κι ήρθε και μ' επιβίβασε. Πανιά κάνει απ' το στόμιο εκείνο πάντα, γιατί όλες οι ψυχές εκεί συρρέουν, όσες δεν βυθιστήκαν στον Αχέροντα».

«Αν νέοι νόμοι δεν απαγορεύουν», του λέω, «να θυμάσαι ή να συνθέτεις τραγούδια αγάπης που παρηγορούν, όπως το έζησα, κι αν κι εσύ θέλεις, ανάπαυσέ μου την ψυχή· τη θλίβει που εδώ με το κορμί της έχει έρθει».

«Έρωτα που μιλάς στο νου μου» αρχίζει τόσο γλυκά να τραγουδά που η γλύκα εκείνη ακόμη μέσα μου ηχεί.

Κι ο δάσκαλός μου, εγώ κι όσοι κοντά στέκονταν, δείχναμε ευτυχισμένοι και σαν να είχε φύγει κάθε έγνοια.

Dante Alighieri, *Purgatorio*, Canto 2, απόσπασμα

Τα τελευταία λόγια της ολονυχτίας

*Μακριά από μένα φεύγεις, ώρα
και το φτεροκόπημά σου με πληγώνει ακόμα [...]
Γωνιά δεν έχω η ζωή μου ν' ακουμπήσει.
Το καθετί που του δίνονται, πλουταίνει
και θα με σπαταλήσει.*

R. M. Rilke, «Ο ποιητής», μτφρ.: Άρης Δικταίος

ΔΥΣΚΟΛΕΥΤΗΚΑ να ξεκινήσω αυτό το κείμενο. Κατόπιν αναμέτρησης με διαφόρων ειδών λεκτικά τεχνάσματα, αποφάσισα να υποκύψω και ενδεχομένως να ηττηθώ: δεν πίστευα ότι θα βρισκόμουν κάποτε στη θέση που προορίζεται για όλους μας -και για τον καθένα ξεχωριστά- σ' αυτό το παράλογο εκτροφείο φυσικής νομοτέλειας που αποκαλείται «ζωή» και που όλους μέλλεται να μας συντρίψει. Εξηγούμαι: δεν πίστευα ότι θα βρισκόμουν στη θέση που προηγείται της συντριβής και μας επιφυλάσσει τον ρόλο του κριτή ή του μάρτυρα, που διασώζει τα ξέφτια της μνήμης και του χρόνου τού πάλαι ποτέ μοιρασμένου μ' έναν προσφιλή αποθανόντα. Στην εποχή της συναισθηματικής ευτέλειας και των διαδικτυακών ηθών, που αφειδώς την αναπαράγουν, είναι πολύ εύκολο να εκτραπεί κανείς σε «αφιερωματικά» κείμενα αμφίβολης ποιότητας και σκοπιμότητας ή απλώς κενά περιεχομένου, να αναλωθεί σε επιδείξεις φραστικής δεξιοτεχνίας ή φτηνούς μελοδραματισμούς: κοινώς περιμένουμε να πεθάνει κάποιος για να βγούμε μετά στο facebook και να δηλώσουμε «συγκινημένοι», «συντετριμμένοι», «συγκλονισμένοι» - και γενικώς να σκιαγραφήσουμε, μέσα στην εκκωφαντική μετριότητα, έναν κίβδηλο υπερθετικό στη μέθεξη του οποίου διατεινόμαστε ότι υπήρξαμε συμμετοχοί: να διεκδικήσουμε το μεριδίό μας στη ζωή του τεθνεώτος, στα επιτεύγματα και -σπανιότερα έως ποτέ, ως είθισται- στα λάθη ή στις μικρότητές του. Τούτη η αυθαίρετη διεκδίκηση και η ανερευθία από μέρους μας άλωση ενός χώρου που εκ των πραγμάτων δεν μας ανήκει αποτελεί το αδιάσειστο τεκμήριο ότι επιζήσαμε - και τη συνομολογημένη συνθήκη με όσους επιζήσουν ημών ότι τους εκχωρούμε το απαράγραπτο δικαίωμα να πράξουν το ίδιο: και, κυρίως, ότι τους συγχωρούμε γι' αυτό.

Δεν επιθυμώ, λοιπόν, εδώ να συντάξω ένα «αφιερωματικό» κείμενο για τον Δημήτρη Αρμάο ούτε να διακηρύξω πως ο Δημήτρης Αρμάος ήταν φίλος μου - παρ' όλο που ήταν, και νά γιατί έχει σημασία η διαφύλαξη και όχι η διακήρυξη: ακριβώς επειδή στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα καχυποψίας, δυσπιστίας και χυδαιότητας - τώρα πια μπορεί ανενδοίαστα να το πω και να το αποδείξω κιόλας αν ποτέ χρειαστεί- εντός της οποίας εκτυλίσσεται η σαπουνόπερα που αφορά στην εγχώρια λογοτεχνική κοινότητα, όπου όλοι ταλανίζονται από αβυσσαλέα πάθη (καθώς ως γνήσιοι «καταραμένοι» καταναλώνουν και το αντίστοιχο απόθεμα) ή κατατρώνονται από εξίσου αβυσσαλέες φιλοδοξίες (διαγκωνιζόμενοι μεταξύ τους από βράβευση σε βράβευση, ως επίγονοι του Proust ή του Flaubert, τουλάχιστον - αν υποθέσουμε ότι τους γνωρίζουν), ο Αρμάος, εν όψει του εκδοτικού μου εγχειρήματος που βρισκόταν τότε στην εκκίνηση, άπλωσε φτερούγα προστατευτική - και κάτι παραπάνω: έθεσε εαυτόν στην υπηρεσία τού εγχειρήματος - όπως έκανε με τόσα και τόσα άλλα εγχειρήματα, που όμως σχετιζόνταν, φυσικά, πάντα, με την αδιαφιλονίκητη μεγαλειότητα των βιβλίων. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο -και μερικούς ακόμη- η όποια σχέση ανέπτυξα μαζί του είναι περιουσιακό στοιχείο που δεν δημοπρατείται: αν υπάρχει ωστόσο κάτι για το οποίο

θα ήθελα να καταθέσω την ελάχιστη ευγνωμοσύνη, δεν είναι παρά οι μεταμεσονύχτιες, τις περισσότερες φορές, συνομιλίες και εξομολογήσεις (κυρίως δικές μου) σε ζητήματα καρδιάς, που δεν θα μπορούσαν να γίνουν με κανέναν άλλον εκτός απ' αυτόν τον ακαταπόνητο βιβλιογράφο κυνηγό, με τον οποίο μοιραζόμαστε την πεποίθηση ότι οφείλουμε όλες τις συγκινησεις μας σε μια ευεργετική παραπλάνηση που αφορά στην ίδια μας την ταυτότητα: δεν είμαστε αναγνώστες, δεν είμαστε συγγραφείς, επιμελητές, εκδότες, μα πρωτίστως αλιείς μαργαριταρών σ' έναν ανέφικτο βυθό, λαθροθήρες που κινούνται διαρκώς στα όρια μιας τροπικής σαβάνας, ανιχνεύοντας είδη υπό εξαφάνιση. Την ίδια στιγμή, όταν ανακαλώ τον φίλο μου, τον ανακαλώ μονίμως σε συνθήκη παιχνιδιού, δηλαδή σ' αυτή τη συνθήκη χαράς και καλώς εννοούμενης ελαφρότητας στην οποία εκκολάπτονται -και, αν σταθούμε τυχεροί, εδραιώνονται κιόλας- όλα τα σοβαρά πράγματα.

Διάβασα κατά καιρούς διάφορες κριτικές, παρουσιάσεις και αποτιμήσεις της ποιητικής δουλειάς που παρήγαγε ο Αρμάος. Κινδυνεύοντας να χαρακτηριστώ επηρμένη, ανεπαρκής ή απλώς αναρμόδια, θα αποτιμήσω με τη σειρά μου αυτές τις προσεγγίσεις είτε ως εντίμως αμήχανες ή μετρίως ειλικρινείς απόπειρες ερμηνευτικής που συνεθλίβησαν εν τέλει κάτω απ' το βάρος του άκρατου συναισθηματισμού τους -στις καλύτερες των περιπτώσεων- είτε ως ασκήσεις στυλιζαρισμένου ύφους ή επιδεικτικής πολυμάθειας του εκάστοτε γράφοντος - στις χειρότερες. Αυτές οι τελευταίες -οι χειρότερες περιπτώσεις, δηλαδή, της πρόκρισης του ύφους και της πολυμάθειας έναντι του περιεχομένου- έχουν το ενδιαφέρον τους, ειδικά αν σκεφτεί κανείς ότι ο κρινόμενος -ο Αρμάος εν προκειμένω- δεν υπολείπταν σε τίποτα από τα δύο: το ύφος του ήταν εντελώς προσωπικό, όσο και το γλωσσικό του μέταλλευμα, προίον βαθιάς μελέτης και αποτέλεσμα επιστημονικής σχεδόν διασταύρωσης των ειδών - επιγράμματα, ελεγείες και σάτιρες και στο υπόστρωμα ή στο φόντο ο κραδασμός των μεγάλων αφηγήσεων που τόσο του άρεσαν. Λόγος λαϊκός, συχνά τολμηρός, αυθάδης, που αντί να φοβάται την αργκό, την ενσωματώνει και, την ίδια στιγμή, ανάδυση μιας λογιόσυνης ως αντίρροπης, ιδιοσυστασιακής δύναμης, που ωστόσο δεν αποκλείει την πρόσβαση στο κείμενο. Τραχύτητα και τρυφερότητα, υπαινικτικότητα και ευθείες αντιπαραθέσεις, «εγκεφαλικός» αισθησιασμός και περιπλεγμένη σωματικότητα - όλα μέσω της συχνά φετιχιστικής προσήλωσης στις λέξεις, τις οποίες ανέσυρε, θαρρείς, μετά από προσεκτική, επίπονη ανασκαφή σε δύσκολο υπέδαφος και τώρα αποθέτονται στα πόδια μας ως σπάνια μυκηναϊκά κτερίσματα ή κουδουνίζουν σαν ύπουλα παιδικά παιχνίδια:

*Ετούτη μια μικρή αλεπού
έχει μια γλώσσα στο λαιμό και μια στα μέλια της
κι αυτές γλεντάνε αναχαράζοντας
το θάμβος το μυριστικό που πορφυρίζει.*

Και φυσικά η περίφημη πολυμάθειά του, χωρίς κανένα στοιχείο επιδειξιμανίας, αλλά ως χρηστικό εργαλείο για την κατασκευή και τη συντήρηση ενός κόσμου με υλικό πλούσιο, σε διαρκή αναβρασμό. Πόσοι γνωρίζουν, για παράδειγμα, την Caroline Massin, μοδίστρα, αυλική πόρνη πολυτελείας και πρώην συμβία τού ιδρυτή της κοινωνιολογίας και του θετικισμού Auguste Comte; Ο Αρμάος τη γνώριζε -όπως και πολλούς άλλους αφανείς- και για μια ακόμη φορά, κατά την προσφιλή του συνήθεια, έδωσε φωνή στις υποσημειώσεις της Ιστορίας:

*Κατάφερα να του ξεφύγω όταν δεν είχα πια τα θέλητρά μου
Πολύ παραπονιέται και για λόγου μου
Κι όλο με τις γυναίκες τά 'χει γενικά σ' εκείνα τα χοντροκίτσια του
Που δε μας χάρισαν μέρα γλυκιά παρά τον όγκο τους
Μ' όσες ελπίδες κι αν τα σκάρωνε υφαρπάζοντας συνύπαρξη
Εμένα δεν με ρώτησε πώς πέρασα μέσα στον χάρτινό του κόσμο
Όπου χωρίς καλά-καλά να καταλάβω βρέθηκα θαμμένη
Παραληρώ έχεις την ιδέα; Τον ξαναγέννησα
Θεϊκό ήταν μεγαλείο αυτό (γιατί τι θέλει
Ο άντρας από μια γυναίκα; νέα γέννηση) μα ήταν μακρά
κυοφορία.*

Και παρακάτω:

*Μαραζώνουν
Πολύ εύκολα τα σώματα μέσα στη δυστροπία
Έχεις σκεφτεί πώς υποφέρεται ένα σώμα
[...]
Κι όσο για υστεροφημία, α, τον ανόητο
Ήταν τόσο περίπλοκος ο τρόπος που σκεφτόταν
Όστε απαξάπαντες θα δώσουνε το δικίο αλάκερο σ' εμένα
Πλάσμα φυσικό.*

Αν ένας από τους στόχους της λογοτεχνίας είναι το αίνιγμα, το κρυμμένο νόημα που αναδύεται μέσα από έναν πολυπρισματικό ιστό, τότε ο Αρμάος εξακολουθεί να κάνει παιχνίδι, όμως η προσβασιμότητα στο κείμενο παραμένει μια από τις βασικές του έγνοιες: το πλήθος των αναφορών του δεν είναι εκφοβιστικό, ενσωματώνει την παράδοση και την ίδια στιγμή τη διαλύει στα συστατικά της, οι στίχοι του απηγούν ένα μοντέλο εκδημοκρατισμού της γνώσης. Η «λοξάδα» του (αγαπημένη λέξη του αυτή) άλλοτε μας διασκεδάζει και άλλοτε μας θαμπώνει, ιδίως όταν μας αποκαλύπτει, με τσιρκολάνικη διάθεση, ότι το ποίημα είναι ικανό να ξεπηδά σαν ύλη που τραγουδά, χωρίς καμιά σημασία να έχει αν εκτροχιάζεται σε φάλλο ή ανέρχεται σε νέου τύπου -ίσως και άρτι επινοηθείσα- μελωδική κλίμακα: η αξία είναι αυταπόδεικτη. Μπορεί να είναι ήρεμα στοχαστικός όσο και σκωπτικός, τόσο κρυπτικός όσο και παιγνιώδης, και σίγουρα προτροπικός όσον αφορά σε συμμετοχικές διαδικασίες - ενθαρρύνει τη συνενοχή και τη συναυτουργία, μας παρακινεί να κρατηθούμε σαν ιερές αράχνες από τα νήματα της σκέψης μας και μας παρασύρει σ' ένα κυνήγι θησαυρού με αβέβαιη έκβαση: να διαπιστώσουμε με τη σειρά μας αν μπορούμε να ανασύρουμε τις λέξεις που κρύβονται σε κλωστές, υφάσματα, πτυχώσεις και, αποτολμώντας ένα βήμα παραπέρα, να επινοήσουμε τις δικές μας λέξεις, ξεκάθαρες και συγχρόνως μυστηριώδεις, σαν αστερισμούς.

Η ποίηση του Αρμάου είναι ποίηση συνέργειας. Και η ζωή του συνέργεια ήταν επίσης - με φίλους, συνεργάτες, αναγνώστες και όλους αυτούς με τους οποίους μοιραζόταν το βιβλιοφιλικό του πάθος. Στο πλαίσιο μιας τέτοιας συνέργειας, φαντάζομαι, και η ακόλουθη προτροπή:

*Παρακαλώ σε πρόσεχε με πιο πολύ σα να ήμουν βρέφος
Θα φύγουμε από 'δω κι οι δυο μας μόλις νήπια.*

Ο Δημήτρης έφυγε χωρίς εμάς και μεγαλώνουμε, πλέον, αμετάκλητα.